Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

**08.00.07 - MOLIYA, PUL MUOMALASI VA KREDIT**

# O‘ZBEKISTON TIJORAT BANKLARINING ISLOMIY BANK FAOLIYATIGA TRANSFORMATSION TAYYORGARLIGINI BAHOLASH MEZONLARI: INSTITUTSIONAL-USLUBIY YONDASHUV

**Shovkatov Mirzohid Tursunboy o‘g‘li**
“Uzum Nasiya” kompaniyasi, Monitoring bo‘limi katta mutaxassisi
E-mail: mirzoxidshovkatov@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.22726027

**Annotatsiya.** Maqolaning maqsadi O‘zbekiston tijorat banklarining islomiy bank faoliyatiga o‘tishdan oldingi transformatsion tayyorgarligini baholashga xizmat qiluvchi institutsional-uslubiy mezonlar tizimini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda 18 ta asosiy hujjat va ilmiy ishni qamrab olgan bir kodlovchili sifatli kontent-tahlil hamda qiyosiy tahlil qo‘llanildi; tanlash mezonlari, kodlash birligi va kodlash qo‘llanmasi ochiq bayon qilindi. Natijada strategik-huquqiy, shariat boshqaruvi, mahsulot va jarayonlar, moliyaviy-hisob, risk va komplayens, inson kapitali, axborot texnologiyalari hamda bozor-ekotizim tayyorgarligini qamrab oluvchi sakkiz o‘lchov va 36 ta diagnostik indikator taklif etildi. Baholash ikki bosqichli shaklda qurildi: avval litsenziyalash uchun majburiy shartlar bo‘yicha kompensatsiyalanmaydigan “kirish darvozasi”, so‘ng 0-5 balli dalillarga asoslangan kompozit indeks hisoblanadi. Shartli bank misolida barcha 36 indikator ballari ochiq ko‘rsatildi: TTI 64,25 ball bo‘lsa-da, alohida hisob va avtomatlashtirilgan bank tizimi sharti bajarilmagani sababli G=0 deb topildi. Shu ssenariyda A=B=P=T=2 deb olinib, OMI=8, ya‘ni o‘rta murakkablik darajasi aniqlandi. Yondashuvning ilmiy yangiligi yangi milliy litsenziyalash talablarini xalqaro prudensial va shariat boshqaruvi mezonlari bilan birlashtirishidadir. Model banklarda bo‘shliqlarni aniqlash, transformatsiya yo‘l xaritasini tuzish va keyingi ekspert validatsiyasi uchun metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.
**Kalit so‘zlar:** islomiy bank, bank transformatsiyasi, transformatsion tayyorgarlik, shariat boshqaruvi, litsenziyalash, kompozit indeks, risk-menejment, O‘zbekiston.

**Аннотация.** Цель статьи заключается в разработке системы институционально-методических критериев оценки трансформационной готовности коммерческих банков Узбекистана к переходу на исламскую банковскую деятельность. Проведен качественный контент-анализ с одним кодировщиком и сравнительный анализ 18 ключевых нормативных и научных источников; раскрыты критерии отбора, единица кодирования и кодировочная книга. Предложены восемь измерений и 36 диагностических индикаторов, охватывающих стратегико-правовую готовность, шариатское управление, продукты и процессы, финансовый учет, риски и комплаенс, человеческий капитал, информационные технологии и рыночную экосистему. Оценка состоит из двух этапов: некомпенсируемого лицензионного фильтра по обязательным условиям и композитного индекса на основе доказательной шкалы 0-5 баллов. В условном примере раскрыты баллы всех 36 индикаторов: при TTI 64,25 лицензионный фильтр равен нулю из-за неготовности раздельного учета и автоматизированной банковской системы. При сценарных значениях A=B=P=T=2 индекс операционной сложности равен 8, что соответствует средней сложности. Научная новизна состоит в интеграции новых национальных лицензионных требований с международными принципами пруденциального и шариатского управления. Модель может применяться для диагностики пробелов, подготовки дорожной карты трансформации и последующей экспертной валидации.

**Ключевые слова:** исламский банк, банковская трансформация, готовность к трансформации, шариатское управление, лицензирование, композитный индекс, риск-менеджмент, Узбекистан.

**Abstract.** This study develops institutional and methodological criteria for assessing the transformational readiness of commercial banks in Uzbekistan before undertaking Islamic banking activities. A single-coder qualitative content analysis and comparative analysis covered 18 core regulatory and scholarly sources; source-selection criteria, the coding unit, and the codebook are reported. The framework comprises eight dimensions and 36 diagnostic indicators covering strategic and legal readiness, Shariah governance, products and processes, finance and accounting, risk and compliance, human capital, information technology, and the market ecosystem. Assessment follows a two-stage logic: a non-compensatory licensing gate for mandatory conditions, followed by an evidence-based composite index using a 0-5 scoring scale. The illustrative case discloses all 36 indicator scores and yields a TTI of 64.25, but the licensing gate equals zero because separate accounting and automated banking-system readiness are unmet. With scenario values A=B=P=T=2, the operational-complexity index equals 8, indicating medium complexity. The study's contribution is the integration of newly enacted national licensing requirements with international prudential and Shariah-governance principles in one bank-level diagnostic framework. The model can support gap identification, transformation roadmaps, and subsequent expert validation.

**Keywords:** Islamic banking, bank transformation, transformation readiness, Shariah governance, licensing, composite index, risk management, Uzbekistan.

## 1. KIRISH

Islomiy bank faoliyatiga o‘tish an‘anaviy kredit mahsulotlaridagi foiz stavkasini boshqa nomdagi ustama bilan almashtirishdan iborat emas. Transformatsiya bankning strategiyasi, korporativ boshqaruvi, shartnomaviy munosabatlari, aktiv va majburiyatlar tuzilmasi, buxgalteriya hisobi, risklarni boshqarish, ichki nazorat, axborot tizimlari hamda xodimlar kompetensiyasini o‘zaro bog‘liq tarzda qayta loyihalashni talab qiladi. Islomiy bitimlarda real aktiv, savdo, ijara, sheriklik va foyda-zararni taqsimlash mexanizmlarining mavjudligi riskning vaqt bo‘yicha shakli va tomonlar o‘rtasida taqsimlanishini an‘anaviy kreditdan farqlantiradi. Shu sababli transformatsiya muvaffaqiyati faqat huquqiy ruxsatga emas, balki bank ichki tizimlarining yangi biznes modelini uzluksiz va shariatga muvofiq bajarish qobiliyatiga bog‘liq.

O‘zbekistonda 2026-yil 27-martda qabul qilingan O‘RQ-1126-son Qonun islomiy bank faoliyati uchun alohida litsenziya, Markaziy bank hamda bank darajasida islomiy moliya kengashlari, maxsus bo‘linma, ichki shariat auditi va alohida buxgalteriya hisobini nazarda tutuvchi yangi institutsional asosni yaratdi. Qonunning 20¹-moddasiga ko‘ra, amaldagi tijorat banki islomiy bank litsenziyasini olish uchun aksiyadorlar qarori, tegishli ustav, islomiy moliya kengashi va maxsus bo‘linma tashkil etilgani, mas‘ul rahbarning malakasi, bozor tahlili va risklarni qamrab olgan uch yillik biznes-reja hamda alohida hisob yuritish imkoniyatini tasdiqlovchi hujjatlarni taqdim etadi (O‘zbekiston Respublikasi, 2026). Markaziy bankning 2026-yilgi litsenziyalash qoidalari esa avtomatlashtirilgan bank tizimiga islomiy operatsiyalarni amalga oshirish bo‘yicha o‘zgartirishlar kiritilganini hujjatlashtirishni ham talab qiladi (Markaziy bank, 2026a).

Mazkur talablar banklar uchun aniq majburiy minimumni belgilaydi, ammo “hujjat mavjud” degan holat bilan “tizim amalda ishlashga tayyor” degan holat bir xil emas. Masalan, islomiy moliya kengashi to‘g‘risidagi nizom tasdiqlanishi mumkin, biroq mahsulotni ko‘rib chiqish, qarorlarni ijrochilarga yetkazish va nomuvofiqlikni bartaraf etish jarayonlari testdan o‘tmagan bo‘lishi mumkin. Xuddi shuningdek, alohida hisob registri yaratilgani yetarli emas; u asosiy bank tizimi, hisobot, risk

monitoringi va audit izi bilan integratsiyalangan bo‘lishi zarur. Demak, litsenziyaviy muvofiqlik transformatsion tayyorgarlikning zarur, lekin yetarli bo‘lmagan qismidir.

Tadqiqot muammosi shundan iboratki, yangi tartibga solish sharoitida tijorat banki rahbariyati transformatsiyani boshlashdan avval qaysi sohalarni, qanday dalillar va yagona shkalada baholashi bo‘yicha milliy sharoitga mos integrallashgan metodikaga ega emas. Xalqaro standartlarda shariat boshqaruvi, prudensial nazorat, korporativ boshqaruv va islomiy darchalarning alohidaligi bo‘yicha talablar mavjud bo‘lsa-da, ular O‘zbekistonning yangi litsenziyalash mezonlari bilan bank darajasidagi yagona diagnostik modelga birlashtirilmagan.

Maqolaning maqsadi O‘zbekiston tijorat banklarining islomiy bank faoliyatiga transformatsion tayyorgarligini baholash uchun institutsional-uslubiy mezonlar tizimini ishlab chiqishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun: birinchidan, milliy majburiy talablar va xalqaro standartlardagi takrorlanuvchi tayyorgarlik omillari ajratildi; ikkinchidan, omillar o‘lchovlar va indikatorlarga guruhlandi; uchinchidan, dalillarga asoslangan 0-5 balli shkala hamda kompozit indeks formulasi taklif etildi; to‘rtinchidan, majburiy litsenziya shartlarini boshqa kuchli natijalar bilan “yopib yuborish”ga yo‘l qo‘ymaydigan ikki bosqichli baholash mantig‘i ishlab chiqildi.

Tadqiqot obyekti - O‘zbekiston tijorat banklarining islomiy bank faoliyatiga o‘tish jarayoni. Tadqiqot predmeti esa transformatsion tayyorgarlikni ifodalovchi institutsional, boshqaruv, operatsion va texnologik mezonlar o‘rtasidagi munosabatlardir. Maqolada transformatsion tayyorgarlik bankning islomiy moliya standartlari va milliy qonunchilikka muvofiq faoliyatni boshlash, uzluksiz yuritish, nazorat qilish hamda nomuvofiqliklarni o‘z vaqtida tuzatish uchun zarur strategiya, tuzilma, resurs, kompetensiya, jarayon va texnologiyalarning dalillar bilan tasdiqlangan holati sifatida ta‘riflanadi.

## 2. ADABIYOTLAR SHARHI

Islomiy bank faoliyati bo‘yicha nazariy adabiyotlar riboni taqiqlash, haddan tashqari noaniqlik va spekulyatsiyani cheklash, real aktivga bog‘liqlik hamda risk va natijani adolatli taqsimlash tamoyillarini markaziy o‘ringa qo‘yadi (Baydaulet, 2019). O‘zbekiston bo‘yicha oldingi tadqiqotlarda huquqiy baza, soliq va fuqarolik-huquqiy moslashuv, kadrlar tayyorlash hamda jamoatchilik xabardorligini kompleks rivojlantirish zarurligi qayd etilgan (Turaboyev, 2021; Jiyanov & Eraliyeva, 2024). Ushbu ishlar milliy ekotizim muammolarini ochib beradi, biroq alohida bankning litsenziya oldi operatsion tayyorgarligini balli mezonlarda o‘lchamaydi. Korpusdagi milliy akademik adabiyot aynan shu ikki manba bilan cheklangan va ikkalasi ham O‘RQ-1126 qabul qilinishidan oldin chop etilgan. Shu sababli yangi qonun talablarini bank darajasida sinagan mahalliy ilmiy tadqiqot ushbu korpusda mavjud emas.

Bank konversiyasiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda huquqiy tartibga solish, manfaatdor tomonlar xabardorligi, shariat talqinlaridagi tafovutlar, kadrlar, mahsulotlar va operatsion jarayonlar asosiy to‘siqlar sifatida ko‘rsatiladi (Rafay & Sadiq, 2015; Arshad et al., 2016). Sani, Sharofiddin va Abubakar (2023) markaziy banklar uchun 24 komponentdan iborat to‘rt kvadrantli konversiya modelini taklif qilib, konversiyani faqat bank ichki loyihasi emas, balki tartibga solish, nazorat, bankning o‘zi va boshqa manfaatdor tomonlar kesishmasidagi jarayon sifatida ko‘radi. Ushbu yondashuv konversiyaning ko‘p o‘lchovli tabiatini asoslaydi, biroq indikatorlarni O‘zbekistonning yangi huquqiy talablari bilan bevosita bog‘lamaydi.

Empirik natijalar transformatsiyaning moliyaviy va inson omili bo‘yicha alohida oqibatlarini ko‘rsatadi. Indoneziya tajribasini o‘rgangan Rahmawati va hammualliflar (2024) to‘liq konversiyadan oldingi va keyingi aktivlar o‘rtasida farq mavjudligini qayd etib, kichikroq banklar uchun konversiyani strategik variant sifatida ko‘rsatadi. Biroq konversiyadan keyingi aktivlar o‘sishi konversiyadan oldingi barcha tayyorgarlik o‘lchovlari shakllanganini avtomatik ravishda anglatmaydi. Shu bois natija ko‘rsatkichlari bilan tayyorgarlik omillarini alohida ko‘rish lozim.

Xodimlarning o‘zgarishga tayyorgarligi bo‘yicha Abusloum, Islam va Kabir (2024) rahbar ko‘magi, xodimlarni jarayonga jalb qilish va o‘zgarishga ochiqlikning ahamiyatini aniqlagan. Afrida va

hammualliflar (2024) esa islomiy mehnat etikasi va tashkiliy sadoqat tayyorgarlikka ta‘sir ko‘rsatishini asoslagan. Bu natijalar kadrlarni faqat o‘qitish bilan cheklanmasdan, kommunikatsiya, jalb qilish, liderlik va rag‘batlar tizimini ham baholash zarurligini bildiradi.

Xalqaro standartlar transformatsion tayyorgarlikning institutsional tayanchini shakllantiradi. IFSB-10 shariat boshqaruvi tizimining vakolat, mustaqillik, maxfiylik, malaka va izchillik tamoyillarini belgilaydi; IFSB-17 litsenziyalash, ruxsat etilgan faoliyat, risklarni boshqarish va islomiy darchalar nazoratini prudensial nuqtai nazardan qamrab oladi; IFSB-30 esa kuzatuv kengashi, ijroiya boshqaruvi, nazorat funksiyalari va investitsiya hisobvaraqlari egalariga nisbatan fidutsiar mas‘uliyatni kuchaytiradi (IFSB, 2009, 2015, 2023). AAOIFI ning yangilangan GS 1, GS 9 va GS 11 standartlari shariat boshqaruvi, muvofiqlik va ichki shariat auditini alohida funksiyalar sifatida yoritadi; GS 23 islomiy darchaning an‘anaviy bosh bank bilan munosabatlari, hisobdorlik va oshkoralik masalalariga proporsionallik tamoyili asosida yondashadi (AAOIFI, 2024, 2025).

Regulyativ amaliyot ham integratsiyalashgan yondashuvni qo‘llab-quvvatlaydi. Bank Negara Malaysia (2019) shariat masalalarini biznes va risk strategiyasiga kiritish, kuzatuv kengashi, shariat qo‘mitasi va yuqori boshqaruv javobgarligini aniq taqsimlashni talab qiladi. Saudiya Markaziy banki doirasi doimiy muvofiqlik bahosi, shariatga nomuvofiqlik riskini boshqarish, muntazam ichki shariat auditi, mahsulotni oldindan ko‘rib chiqish va islomiy darcha mablag‘larini ajratishni nazarda tutadi (SAMA, 2020). Bu talablar shariat boshqaruvi alohida kengash bilan tugamasligini, balki mahsulot, risk, audit, hisob va axborot oqimlariga singdirilishi lozimligini ko‘rsatadi.

Manbalar bir xil xulosaga kelmaydi, chunki ular transformatsiyani turli mezonlarda baholaydi. Rahmawati va hammualliflar (2024) konversiya natijasini aktivlar o‘zgarishi orqali ko‘radi, Abusloum va hammualliflar (2024) hamda Afrida va hammualliflar (2024) esa xodimlarning xulqiy tayyorgarligiga urg‘u beradi. AAOIFI, IFSB, Bank Negara Malaysia va SAMA hujjatlari natija yoki munosabatni emas, faoliyat boshlanishidan oldingi boshqaruv va nazorat shartlarini belgilaydi. Demak, aktivlar o‘sishi yoki xodimlarning ijobiy munosabati regulyativ-operatsion tayyorgarlikning o‘rnini bosa olmaydi. Sani va hammualliflarning (2023) keng ko‘lamli manfaatdor tomonlar modeli bilan O‘RQ-1126 dagi kompensatsiyalanmaydigan minimal shartlar o‘rtasidagi metodik farq ham yetuklik darajasi va litsenziya minimumini alohida baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar tahlilidan manbalari kuzatiladigan uchta bo‘shliq ajratildi. Birinchi bo‘shliq: Rafay va Sadiq (2015), Arshad va hammualliflar (2016) transformatsiya to‘siqlarini, Sani va hammualliflar (2023) esa ko‘p tomonli konversiya tuzilmasini ko‘rsatadi, biroq bankning ichki tayyorgarligini yagona dalilli shkala bilan baholamaydi. Ikkinchi bo‘shliq: Abusloum va hammualliflar (2024) hamda Afrida va hammualliflar (2024) inson omiliga, Rahmawati va hammualliflar (2024) natijaviy aktiv ko‘rsatkichiga e‘tibor qaratadi; bu modellar litsenziya, hisob va IT tayyorgarligini bir konstruktda birlashtirmaydi. Uchinchi bo‘shliq: Turaboyev (2021) hamda Jiyanov va Eraliyeva (2024) yangi qonundan oldingi milliy sharoitni yoritadi, xalqaro va xorijiy ramkalar esa O‘zbekistonning 2026-yilgi litsenziya talablariga moslashtirilmagan. Taklif etilayotgan model ushbu uch bo‘shliqni bank darajasidagi ikki bosqichli diagnostika orqali to‘ldirishga qaratilgan.

## 3. TADQIQOT METODOLOGIYASI

### 3.1. Manbalar korpusi va tanlash mezonlari

Tadqiqot amaliy-konseptual dizaynga ega. Asosiy usul sifatli kontent-tahlil bo‘lib, hujjatlardagi talablar va ilmiy ishlardagi omillarni tizimli kodlash, mazmunan yaqin birliklarni birlashtirish va ulardan tekshiriladigan indikatorlar hosil qilish uchun qo‘llanildi. Kontent-tahlil matndan xulosalar chiqarishda oldindan belgilangan kodlash qoidalari, qayta tekshiriluvchanlik va kontekstni saqlashni talab qiladi (Krippendorff, 2018). Qiyosiy tahlil esa milliy majburiy talablar bilan xalqaro standartlar va xorijiy regulyativ amaliyot o‘rtasidagi umumiy hamda farqli jihatlarni aniqlashga xizmat qildi.

Manbalar maqsadli va mezonlarga asoslangan usulda tanlandi. Korpusga: (a) O‘zbekistonda islomiy bankni litsenziyalash yoki faoliyat turini o‘zgartirishga bevosita talab qo‘yadigan amaldagi rasmiy hujjatlar; (b) shariat boshqaruvi, prudensial nazorat, korporativ boshqaruv yoki islomiy darchalarga bag‘ishlangan AAOIFI va IFSB standartlari; (c) rasmiy matni ochiq bo‘lgan, shakllangan xorijiy regulyativ amaliyot; (d) bank konversiyasi yoki xodimlarning o‘zgarishga tayyorgarligini operatsion omillar orqali tahlil qilgan 2015-2024-yillardagi ilmiy maqolalar kiritildi. Takroriy nusxalar, faqat umumiy nazariy tavsif beradigan materiallar, tekshiriladigan operatsion talab yoki omilga ega bo‘lmagan matnlar va to‘liq matni mavjud bo‘lmagan manbalar kodlash korpusidan chiqarildi. Nazariy izoh va metodik asos uchun ishlatilgan qo‘shimcha adabiyotlar 18 ta asosiy kodlash birligi hisobiga kiritilmadi.

Ushbu tanlash tizimli adabiyot sharhi emas, balki indikator yaratishga yo‘naltirilgan maqsadli hujjatlar korpusidir. Dastlabki qidiruv natijalari soni, har bir chiqarilgan manba bo‘yicha alohida jurnal va PRISMA oqimi shakllantirilmagan. Shu sababli 18 ta manba raqami mavzu bo‘yicha barcha adabiyotlar sonini emas, belgilangan mezonlarga mos kelgan asosiy kodlash birliklarini bildiradi; qidiruv bazalari va kalit so‘zlar bo‘yicha to‘liq qayta takrorlanadigan tizimli protokol da‘vo qilinmaydi. Normativ hujjatlar va akademik tadqiqotlar bir xil dalil turi sifatida talqin qilinmadi: birinchisidan majburiy talab hamda tekshiruv dalili, ikkinchisidan tushuntiruvchi omil yoki kuzatilgan natija kodlandi. Ushbu ikki qatlam 1-jadvalda alohida guruhlanganidan keyingina qiyosiy sintez qilindi.

**1-jadval. Kontent-tahlil manbalari va ularning metodik vazifasi**

| Manbalar guruhi | Soni | Asosiy hujjat yoki tadqiqotlar | Kodlashdagi vazifa |
|---|---|---|---|
| Milliy huquqiy baza | 3 | O‘RQ-1126; Markaziy bankning 19/2 va 20/2-son qarorlari | Majburiy litsenziya shartlari va faoliyatni o‘zgartirish talablarini ajratish |
| Xalqaro standartlar | 7 | AAOIFI GS 1, 9, 11, 23; IFSB-10, IFSB-17, IFSB-30 | Shariat boshqaruvi, prudensial nazorat, ichki nazorat va oshkoralik mezonlarini aniqlash |
| Xorijiy regulyativ amaliyot | 2 | Bank Negara Malaysia va Saudiya Markaziy banki hujjatlari | Jarayon, vakolat, mablag‘larni ajratish, audit va mahsulot tasdig‘i dalillarini aniqlash |
| Ilmiy tadqiqotlar | 6 | Rafay va Sadiq; Arshad va boshq.; Sani va boshq.; Abusloum va boshq.; Afrida va boshq.; Rahmawati va boshq. | Konversiya to‘siqlari, inson omili va natijaviy omillarni mezonlarga kiritish |

Manba: tanlash mezonlari asosida muallif tomonidan tuzilgan. Asosiy kodlash korpusi: 18 ta manba birligi.

### 3.2. Kodlash protokoli, qo‘llanma va ishonchlilik

Kodlash birligi sifatida bitta aniq normativ talab, boshqaruv vakolati, jarayon talabi yoki ilmiy tadqiqotda ajratilgan transformatsiya omili olindi. Kodlash to‘rt bosqichda bajarildi: avval “qaror”, “tuzilma”, “malaka”, “biznes-reja”, “alohida hisob”, “risk”, “audit”, “mahsulot”, “axborot tizimi” va “oshkoralik” kabi mazmun birliklari ajratildi; keyin mazmunan yaqin birliklar konsolidatsiya qilindi; uchinchi bosqichda har bir birlik bank nazorat qila oladigan va dalil bilan tekshiriladigan indikatorga

aylantirildi; yakunda indikatorlar sakkiz o‘lchovga guruhlanib, ularning mazmuniy chegaralari tekshirildi.

**2-jadval. Kodlash qo‘llanmasining asosiy maydonlari va qaror qoidalari**

| Maydon | Operatsion qoida | Yozuv namunasi |
|---|---|---|
| Manba identifikatori | Hujjat, standart yoki maqola va aniq bo‘lim/betni qayd etish | O‘RQ-1126, 20¹-modda |
| Mazmun birligi | Bitta mustaqil talab, vakolat, jarayon yoki tayyorgarlik omilini ajratish | Alohida hisob yuritish imkoniyati |
| Dastlabki kod | Mazmunni qisqa, betaraf va tekshiriladigan ibora bilan belgilash | ALOHIDA_HISOB |
| Kiritish/chiqarish | Bank boshqaruvi ta‘sir qila oladigan va dalil bilan tekshiriladigan birlikni kiritish; umumiy tavsifni chiqarish | Sinov provodkasi mavjud - kiritiladi |
| Indikator va o‘lchov | Kodning faqat bitta asosiy indikatorga biriktirilishi; ikkilamchi bog‘lanish izohda ko‘rsatiladi | F1 / D4 |
| Dalil va darvoza | Tasdiqlovchi hujjat yoki tizim dalilini hamda majburiy litsenziya shartiga aloqani qayd etish | Hisob siyosati; Gate 5 |
| Birlashtirish qarori | Sinonim kodlarni birlashtirish, mazmuni farqli kodlarni alohida saqlash va sababini yozish | G3 - shariat qarori; P3 - operatsion joriy etish |

Manba: Krippendorff (2018) tamoyillari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan kodlash qo‘llanmasi.

Kodlash bir kodlovchi - maqola muallifi tomonidan bajarildi. Shu sababli ikki mustaqil kodlovchi kelishuvini o‘lchaydigan Cohen kappa koeffitsiyenti hisoblanmadi va maqolada bunday da‘vo ilgari surilmaydi. Subyektivlikni kamaytirish uchun ichki sifat nazorati protokoli qo‘llanildi: kod faqat aniq talab yoki operatsion omilga tayansa kiritildi; milliy normativ, xalqaro standart va ilmiy manba toifalari o‘zaro solishtirildi; mazmunan yaqin kodlar bo‘yicha “qaysi qaror yoki natija o‘lchanmoqda?” degan chegaraviy savol berildi; har bir qarorning manba lokatori, kiritish yoki chiqarish asosi, indikatorga bog‘lanishi va dalil turi saqlandi. 4-jadvaldagi “asosiy manba” ustuni manbadan indikatorgacha bo‘lgan audit izini ko‘rsatadi. Biroq ushbu qoidaviy nazorat mustaqil ikkinchi kodlovchining o‘rnini bosmaydi va individual talqin ta‘sirini to‘liq bartaraf etmaydi.

Muallifning “Uzum Nasiya” kompaniyasidagi monitoring faoliyati dalillar izi, nazorat nuqtalari, risk indikatorlari va kamchiliklarni yopish jarayonlarini amaliy operatsionlashtirishga yordam berdi; tadqiqotda kompaniyaning maxfiy yoki mijozga oid ma‘lumotlaridan foydalanilmadi. Mazkur tajriba shariat huquqi yoki bank litsenziyalash bo‘yicha mustaqil ekspertiza o‘rnini bosmaydi. Shu bois shariatga oid va regulyativ mezonlar faqat ochiq rasmiy manbalarga tayantirildi, kelgusida esa mustaqil shariat va bank nazorati ekspertlari bilan validatsiya ko‘zda tutiladi.

Indikatorlarni tanlashda oltita tamoyil qo‘llanildi: normativ va nazariy relevantlik; o‘lchash imkoniyati; boshqa indikator bilan takrorlanmaslik; bank boshqaruvi ta‘sir qila olishi; tekshiriladigan dalilga ega bo‘lish; transformatsiya davomida qayta baholash imkoniyati. Kompozit indikatorni qurish mantig‘i OECD va Yevropa Ittifoqi qo‘llanmasidagi konseptual ramka, normallashtirish, og‘irliklash,

agregatsiya va sezgirlik tahlili talablariga tayandi (OECD & European Union, 2008). Biroq mazkur maqola nazariy bosqich bo‘lgani sababli statistik og‘irliklar hisoblanmadi; dastlabki diagnostikada o‘lchovlar teng og‘irlikda olinadi, yakuniy og‘irliklar esa keyingi Delphi-AHP tadqiqotida ekspertlar orqali aniqlanishi kerak.

Oddiy kompozit indeksning zaif tomoni shundaki, bir yo‘nalishdagi juda yuqori ball boshqa yo‘nalishdagi kritik kamchilikni kompensatsiya qilishi mumkin. Masalan, kuchli IT tizimi islomiy moliya kengashining mavjud emasligini qoplay olmaydi. Shuning uchun metodika Munda va Nardo (2005) tavsiya qilgan kompensatsiyalanmaydigan yondashuv mantig‘iga mos ravishda ikki bosqichga ajratildi: avval majburiy “kirish darvozasi”, keyin kompozit indeks. Bu dizayn huquqiy ruxsat uchun zarur shartlar bilan rivojlanish darajasini o‘lchovchi ko‘rsatkichlarni aralashtirmaydi.

## 4. NATIJALAR VA MUHOKAMA

Natijalar 2-bo‘limda aniqlangan uchta bo‘shliqning har biriga javob beradigan tartibda tuzildi. Rafay va Sadiq (2015), Arshad va hammualliflar (2016) hamda Sani va hammualliflar (2023) tadqiqotlarida tarqoq yoritilgan tashkiliy va operatsion omillar 4.1-4.2-bo‘limlarda sakkiz o‘lchov hamda 36 indikatorga birlashtirildi. Abusloum va hammualliflar (2024), Afrida va hammualliflar (2024) hamda Rahmawati va hammualliflar (2024) alohida o‘rgangan xulqiy yoki natijaviy omillar 4.3-bo‘limda boshqa tayyorgarlik yo‘nalishlari bilan yagona indeksda bog‘landi. Turaboyevning (2021) hamda Jiyanov va Eraliyevaning (2024) ishlari O‘RQ-1126 dan oldin yozilgani, xalqaro hamda xorijiy ramkalar esa milliy litsenziya minimumini bermagani sababli 4.4-4.7-bo‘limlarda yangi O‘zbekiston talablari alohida kirish darvozasi va dalil mezonlariga aylantirildi. Bunda normativ manbalar majburiy shartlarni, akademik manbalar esa yetuklik omillarini asoslash uchun ishlatildi; ushbu ikki dalil turi natijalarda aralashtirilmadi.

### 4.1. Transformatsion tayyorgarlikning sakkiz o‘lchovli modeli

Kontent-tahlil natijasida transformatsion tayyorgarlik sakkiz o‘zaro bog‘liq o‘lchovga ajratildi. Birinchi o‘lchov - strategik-huquqiy tayyorgarlik - aksiyadorlarning aniq irodasi, ustav va litsenziya hujjatlari, uch yillik biznes-reja, moliyaviy barqarorlik va transformatsiyani loyiha sifatida boshqarishni qamrab oladi. Bu o‘lchov “bank nima uchun va qaysi modelda o‘tmoqda?” degan savolga javob beradi.

Ikkinchi o‘lchov - shariat boshqaruvi - mustaqil va malakali islomiy moliya kengashi, shariat muvofiqligi funksiyasi, ichki shariat auditi, qarorlar zanjiri va yillik hisobotdan iborat. Milliy qonunda kengashning kamida uch a‘zodan iborat bo‘lishi, uning xulosalari va ayrim qarorlari bank uchun majburiyligi belgilangan. Xalqaro standartlar ushbu tuzilmani mustaqillik, manfaatlar to‘qnashuvini boshqarish, axborotga kirish va nazorat funksiyalarining ajratilishi bilan to‘ldiradi (AAOIFI, 2024; IFSB, 2009).

Uchinchi o‘lchov - mahsulot va operatsion jarayonlar. U islomiy shartnomaning faqat yuridik matnini emas, amaliy bajarilishini baholaydi. Baholash aktivni sotib olishdan boshlanadi. Unda egalik va riskning o‘tishi, narx yoki ijara haqining hisoblanishi, mijoz hujjatlari, kechikish holati va bitimni yopish jarayoni tekshiriladi.

To‘rtinchi o‘lchov - moliya, hisob, kapital va likvidlik. U alohida hisob registrlari va mablag‘larning aralashmasligini tekshiradi. Islomiy investitsiya hisobvaraqlarining to‘g‘ri aks ettirilishi ham baholanadi. Kapital talabi va shariatga muvofiq likvidlik vositalariga kirish shu o‘lchov tarkibiga kiradi.

Beshinchi o‘lchov - risk, komplayens va ichki nazorat. Bu o‘lchov an‘anaviy risklar bilan cheklanmaydi. Unda shariatga nomuvofiqlik, daromadni tozalash hamda shartnoma bosqichiga xos bozor va aktiv riski baholanadi. Fidutsiar risk va foyda stavkasi bilan bog‘liq siljish riski ham hisobga olinadi.

Oltinchi o‘lchov - inson kapitali va o‘zgarishlarni boshqarish. U kompetensiyalar xaritasi va o‘qitish natijalarini tekshiradi. Rahbar ko‘magi, xodimlarni jalb qilish va qarshilikni boshqarish ham

baholanadi. Shu tariqa Abusloum va hammualliflar (2024) aniqlagan xodim ishtiroki hamda o‘zgarishga ochiqlik omillari institutsional baholashga kiritiladi.

Yettinchi o‘lchov - IT, ma‘lumotlar va operatsion uzluksizlik. U asosiy bank tizimi islomiy bitimning to‘liq hayotiy siklini yurita olishini tekshiradi. Alohida hisob, audit izi, regulyativ hisobot va migratsiya sinovlari ham shu o‘lchovda baholanadi.

Sakkizinchi o‘lchov - bozor, mijoz va ekotizim. U talab segmentatsiyasi va mijozga shartnoma mohiyatini tushunarli oshkor etishni o‘lchaydi. Hamkorlar infratuzilmasi, pilot mahsulotlar va murojaatlarni boshqarish ham tekshiriladi. Bu o‘lchov litsenziya olish bilan tijoriy barqaror faoliyatni boshlash o‘rtasidagi bo‘shliqni kamaytiradi.

**3-jadval. Transformatsion tayyorgarlik o‘lchovlarining mazmuni**

| O‘lchov | Markaziy diagnostik savol | Indikatorlar soni |
|---|---|---|
| D1. Strategik-huquqiy | Transformatsiya modeli, qarorlar, resurslar va litsenziya hujjatlari tayyormi? | 5 |
| D2. Shariat boshqaruvi | Mustaqil qaror, muvofiqlik va audit mexanizmi amalda ishlaydimi? | 5 |
| D3. Mahsulot va jarayonlar | Mahsulotlar shariatga muvofiq to‘liq hayotiy siklda bajariladimi? | 4 |
| D4. Moliya, hisob va likvidlik | Hisob, mablag‘lar, kapital va likvidlik alohida va barqaror boshqariladimi? | 5 |
| D5. Risk, komplayens va nazorat | Islomiy bitimlarga xos risklar uch himoya chizig‘ida nazorat qilinadimi? | 5 |
| D6. Inson kapitali va o‘zgarish | Xodimlar bilim, motivatsiya va o‘zgarishga tayyorgarlik jihatidan yetarlimi? | 4 |
| D7. IT va ma‘lumotlar | Tizimlar bitimni, alohida hisobni, hisobot va audit izini to‘liq qo‘llaydimi? | 4 |
| D8. Bozor va ekotizim | Talab, mijoz himoyasi, hamkorlar va pilot kanal tijoriy ishga tushishga tayyormi? | 4 |

Manba: kontent-tahlil natijalari asosida muallif ishlanmasi.

**4.2. Diagnostik indikatorlar va tekshirish dalillari**

Indikator murakkab tayyorgarlik holatining bank boshqara oladigan va dalil bilan tekshiriladigan bitta jihatidir. U faqat umumiy istak yoki deklaratsiyani emas, kuzatiladigan holatni ifodalaydi. Shu sababli har bir indikator uchun ehtimoliy dalil turi ko‘rsatildi. Dalillar aksiyadorlar va kuzatuv kengashi qarorlari, tasdiqlangan siyosat va reglamentlar, shtat va malaka hujjatlari, asosiy bank tizimi konfiguratsiyasi, foydalanuvchi qabul sinovi, pilot operatsiya jurnali, risk hisoboti, audit xulosasi yoki mijozga oshkor etiladigan hujjat bo‘lishi mumkin.

Masalan, F2 indikatori avtomatlashtirilgan hisob va regulyativ hisobotning tayyorligini o‘lchaydi. “Bank tizimi tayyor” degan og‘zaki bayonot ball berish uchun yetarli emas. Agar tizim konfiguratsiyasi loyihasi mavjud, lekin foydalanuvchi qabul sinovi tugamagan bo‘lsa, 6-jadvalga ko‘ra F2=2 bo‘ladi. Tasdiqlangan konfiguratsiya pilotda ishlasa F2=3; jarayon bank bo‘ylab ishlasa va monitoring dalili mavjud bo‘lsa F2=4; mustaqil tekshiruvdan o‘tgan bo‘lsa F2=5 beriladi. Demak, indikator umumiy niyatni aniq holat, tekshiruv dalili va yetuklik balliga aylantiradi.

**4-jadval. Islomiy bank faoliyatiga transformatsion tayyorgarlikning 36 ta diagnostik indikatori**

| Kod | Indikator | Tekshiriladigan asosiy dalil | Asosiy manba |
|---|---|---|---|
| **D1. STRATEGIK-HUQUQIY TAYYORGARLIK** | | | |
| **S1** | Aksiyadorlar qarori va ustavning islomiy faoliyatga mosligi | Umumiy yig‘ilish qarori; yangi ustav yoki o‘zgartirish loyihasi | O‘RQ-1126 |
| **S2** | Litsenziya hujjatlari va javobgarlik xaritasining to‘liqligi | Hujjatlar reyestri; vazifa va javobgarlik matritsasi (RACI); litsenziya topshirish kalendari | O‘RQ-1126; MB 19/2 |
| **S3** | Bozor, mahsulot, moliyaviy prognoz va risklarni qamragan uch yillik biznes-reja | Tasdiqlangan biznes-reja va ssenariylar | O‘RQ-1126, 20[1]-modda |
| **S4** | Moliyaviy barqarorlik va litsenziyaga to‘sqinlik qiluvchi buzilishlarning yo‘qligi | Kapital va likvidlik hisobotlari; nazorat xulosalari | O‘RQ-1126, 21-modda |
| **S5** | Transformatsiya dasturi, budjeti, bosqichlari va asosiy samaradorlik ko‘rsatkichlari (KPI) | Loyiha nizomi; yo‘l xaritasi; budjet; risk reyestri | Sani va boshq. (2023) |
| **D2. SHARIAT BOSHQARUVI** | | | |
| **G1** | Kamida uch a‘zoli, malaka talablariga mos islomiy moliya kengashi | Nomzod dosyesi; Markaziy bank bilan kelishuv; saylash qarori | O‘RQ-1126; MB 19/2 |
| **G2** | Kengash mustaqilligi va manfaatlar to‘qnashuvini boshqarish | Mustaqillik siyosati; deklaratsiya; mukofotlash va axborotga kirish tartibi | IFSB-10; AAOIFI GS 1 |
| **G3** | Mahsulot, shartnoma va ichki hujjatlarni joriy etishdan oldin Islomiy moliya kengashining shariat xulosasi bilan tasdiqlash | Kengash xulosasi; qarorlar reyestri; tasdiqlangan hujjat versiyasi | O‘RQ-1126; SAMA (2020) |
| **G4** | Shariat muvofiqligi nazorati va ichki shariat auditining tashkiliy mustaqilligi, vakolati hamda hisobot chizig‘i | Bo‘linmalar nizomi; audit vakolati; kuzatuv kengashi yoki qo‘mitaga hisobot zanjiri | AAOIFI GS 9, GS 11 |
| **G5** | Nomuvofiqliklarni tuzatish, daromadni tozalash va yillik hisobot | Hodisalar jurnali; tuzatish rejasi; kengashning yillik hisoboti | O‘RQ-1126; AAOIFI GS 1 |

| Kod | Indikator | Tekshiriladigan asosiy dalil | Asosiy manba |
|---|---|---|---|
| **D3. MAHSULOT VA OPERATSION JARAYONLAR** | | | |
| **P1** | Talabga mos ustuvor islomiy mahsulotlar portfeli | Mahsulot xaritasi; segmentlar va daromadlilik tahlili | Uch yillik biznes-reja |
| **P2** | Har bir shartnoma bo‘yicha aktiv, egalik, risk va pul oqimining boshidan oxirigacha jarayoni | Biznes-jarayonlar modeli va notatsiyasi (BPMN) asosidagi xarita; nazorat nuqtalari | AAOIFI; IFSB-17 |
| **P3** | Tasdiqlangan shariat yechimini yuridik, risk, moliya, IT va savdo jarayonlariga bosqichma-bosqich joriy etish | Bosqichli nazorat darvozalari reglamenti; funksiyalar imzolagan ishga tushirish varaqasi | SAMA (2020); BNM (2019) |
| **P4** | Mavjud an‘anaviy portfel, foizli majburiyat va nomuvofiq daromad bo‘yicha o‘tish rejasi | Portfel inventarizatsiyasi; konversiya/yopish rejasi; tozalash siyosati | Rafay & Sadiq (2015) |
| **D4. MOLIYA, HISOB, KAPITAL VA LIKVIDLIK** | | | |
| **F1** | Islomiy operatsiyalar uchun alohida hisobvaraqlar rejasi va bosh kitob | Hisob siyosati; hisobvaraqlar xaritasi; sinov provodkalari | O‘RQ-1126; MB 19/2 |
| **F2** | Avtomatlashtirilgan hisob, moliyaviy va regulyativ hisobot | Avtomatlashtirilgan bank tizimi (ABT) konfiguratsiyasi; hisobot namunalari; hisoblarni o‘zaro solishtirish | MB 19/2 |
| **F3** | Islomiy va an‘anaviy mablag‘lar, aktivlar hamda daromadlarning ajratilishi | Alohida registr; hisob va bank hisobvaraqlari; ajratish nazorati | IFSB-17; AAOIFI GS 23 |
| **F4** | Kapital, investitsiyaviy omonatlar va fidutsiar mas‘uliyatni hisobga olish | Kapital yetarliligini ichki baholash jarayoni (ICAAP); investitsiya hisobvaraqlari siyosati; oshkor etish | IFSB-17; IFSB-30 |
| **F5** | Shariatga muvofiq likvidlik va favqulodda moliyalashtirish rejasi | Likvidlik buferi; kontragentlar; stress-sinov; favqulodda moliyalashtirish rejasi (CFP) | IFSB standartlari |
| **D5. RISK, KOMPLAYENS VA ICHKI NAZORAT** | | | |
| **R1** | Shariatga nomuvofiqlik riskining taksonomiyasi va riskka moyillik darajasi | Risk siyosati; hodisa tasnifi; limitlar va asosiy risk ko‘rsatkichlari (KRI) | AAOIFI GS 9; IFSB-10 |

| Kod | Indikator | Tekshiriladigan asosiy dalil | Asosiy manba |
|---|---|---|---|
| **R2** | Shartnoma bosqichiga xos kredit, bozor, aktiv, ulush va operatsion risk | Mahsulot risk kartasi; nazorat va limitlar | IFSB-17 |
| **R3** | Jinoiy daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurash (AML/CFT), soliq, huquqiy va mijoz himoyasi talablarini moslashtirish | Komplayens xulosasi; mijozni lozim darajada tekshirish (KYC) ssenariylari; oshkor etish shakli | Milliy qonunchilik; IFSB-17 |
| **R4** | Uch himoya chizig‘i va rahbariyatga integratsiyalashgan hisobot | Vakolatlar matritsasi; risk qo‘mitasi bayonnomasi; boshqaruv paneli | IFSB-30; BNM (2019) |
| **R5** | Shariatga oid bo‘lmagan risk, komplayens va ichki nazorat kamchiliklari bo‘yicha tuzatish choralarini kuzatish | Kamchiliklar reyestri; mas‘ul va muddat; yopilganlikni tasdiqlovchi dalil | IFSB-17; IFSB-30 |
| **D6. INSON KAPITALI VA O‘ZGARISHLARNI BOSHQARISH** | | | |
| **H1** | Lavozimlar kesimida kompetensiya bo‘shlig‘i xaritasi | Kompetensiya modeli; bilim testi; bo‘shliqlar tahlili | Turaboyev (2021) |
| **H2** | Kuzatuv kengashi, rahbarlar va funksiyalar uchun tabaqalashtirilgan ta‘lim | O‘quv reja; sertifikat; amaliy keys va attestatsiya | IFSB-30; MB 19/2 |
| **H3** | Rahbar ko‘magi, xodim ishtiroki va o‘zgarishga ochiqlik | Qisqa davriy so‘rov; amaliy seminar bayonnomasi; qayta aloqa reyestri | Abusloum va boshq. (2024) |
| **H4** | Kommunikatsiya, rag‘bat va qarshilikni boshqarish | O‘zgarishlarni boshqarish rejasi; maqsadli KPI; murojaat va qarshilik tahlili | Afrida va boshq. (2024) |
| **D7. IT, MA‘LUMOTLAR VA OPERATSION UZLUKSIZLIK** | | | |
| **I1** | Asosiy bank tizimida islomiy shartnomalar hayotiy sikli | Funksional talab; konfiguratsiya; foydalanuvchi qabul sinovi (UAT) protokoli | MB 19/2 |
| **I2** | Aktiv, egalik, narx, foyda taqsimoti va hujjatlar bo‘yicha audit izi | Ma‘lumotlar lug‘ati; loglar; elektron hujjat zanjiri | AAOIFI; IFSB |

| Kod | Indikator | Tekshiriladigan asosiy dalil | Asosiy manba |
|---|---|---|---|
| **I3** | Regulyator, shariat kengashi, risk va audit uchun hisobot interfeyslari | Boshqaruv paneli; ma‘lumotlarni chiqarish; vakolat va kirish harakatlari jurnali | O‘RQ-1126; IFSB-30 |
| **I4** | Migratsiya, kiberxavfsizlik, faoliyat uzluksizligi va avariyadan tiklash sinovlari | Ishga o‘tkazish rejasi; tizimga kirib borish sinovi; avariyadan tiklash sinovi; hodisaga javob rejasi | Operatsion risk amaliyoti |
| **D8. BOZOR, MIJOZ VA EKOTIZIM** | | | |
| **M1** | Mijoz segmentlari, talab va to‘lovga tayyorlik tahlili | So‘rov/intervyu; segment hajmi; narx sezgirligi | UNDP (2020) |
| **M2** | Shartnoma, risk, foyda va xarajatlarni mijozga tushunarli oshkor etish | Asosiy shartlar bayonnomasi; tarif; savdo skripti; tushunarlilik testi | IFSB-30; mijoz himoyasi |
| **M3** | Savdo, takaful, to‘lov, likvidlik va texnologik hamkorlar tayyorligi | Shartnoma yoki hamkorlik memorandumi; xizmat darajasi kelishuvi (SLA); hamkorni kompleks tekshirish; integratsiya testi | Sani va boshq. (2023) |
| **M4** | Pilot mahsulot, kanal, xizmat sifati va shikoyatlarni boshqarish | Pilot KPI; mijoz tavsiyasi va qoniqish ko‘rsatkichlari (NPS/CSAT); shikoyat reyestri; tuzatish rejasi | IFSB-30; mijoz himoyasi |

Manba: O‘RQ-1126, Markaziy bank qoidalari, AAOIFI/IFSB standartlari va ilmiy adabiyotlar sintezi asosida muallif ishlanmasi.

Ikki marta hisoblashni cheklash qoidasi quyidagicha: bitta dalil bir nechta ma‘lumot birligini o‘z ichiga olishi mumkin, ammo har bir ajratilgan ma‘lumot birligi faqat bitta asosiy indikator ballini shakllantiradi. Boshqa indikatorga ball faqat alohida qaror, nazorat natijasi yoki ijro dalili mavjud bo‘lsa beriladi. Quyidagi qaror protokoli mazmunan yaqin indikatorlar chegarasini amalda ko‘rsatadi.

**5-jadval. Mazmunan yaqin indikatorlar bo‘yicha birlamchi kodlash protokoli**

| Dalil birligi | Ajratish savoli | Asosiy kod | Takroriy ball berilmaydi |
|---|---|---|---|
| Kengashning mahsulot bo‘yicha shariat xulosasi | Hujjat mahsulotning shariatga muvofiqligi bo‘yicha qaror beradimi? | **G3** | P3 |
| Qabul sinovi va funksiyalar imzolagan ishga tushirish varaqasi | Tasdiqlangan shariat qarori operatsion jarayonga aylantirilganmi? | **P3** | G3 |

| Dalil birligi | Ajratish savoli | Asosiy kod | Takroriy ball berilmaydi |
|---|---|---|---|
| Shariat nazorati/auditi nizomi va hisobot chizig‘i | Mustaqillik, vakolat va hisobot zanjiri tasdiqlanganmi? | **G4** | G5 yoki R5 |
| Shariatga nomuvofiqlik hodisasi va daromadni tozalash dalili | Hodisa shariat qaroriga zidlik va tozalash chorasi bilan bog‘liqmi? | **G5** | R5 |
| Risk, komplayens yoki ichki nazorat topilmasini yopish dalili | Topilma shariat qaroriga emas, umumiy nazorat kamchiligiga oidmi? | **R5** | G5 |

Manba: kodlash qo‘llanmasi asosida muallif ishlanmasi. Bir fayldagi turli ma‘lumot birliklari alohida kodlanadi, ayni birlik esa faqat birlamchi kod bo‘yicha ball oladi.

**4.3. Ball berish shkalasi va kompozit indeks**

Har bir indikator $s_{ij}$ 0 dan 5 gacha baholanadi. Ball faqat og‘zaki tasdiqqa emas, mavjudlik, tasdiqlanganlik, amalda qo‘llanish, monitoring va mustaqil tekshiruv darajasiga qarab beriladi. Shkala “hujjat bor/yo‘q” yondashuvidan farqli ravishda tayyorgarlikning yetuklik bosqichini aks ettiradi.

**6-jadval. Indikatorlarni baholash uchun dalillarga asoslangan shkala**

| Ball | Yetuklik holati | Baholash talqini |
|---|---|---|
| **0** | Mavjud emas | Talab bo‘yicha qaror, hujjat, mas‘ul yoki tizim mavjud emas. |
| **1** | Niyat bosqichi | Muammo tan olingan, ammo faqat og‘zaki niyat yoki dastlabki topshiriq mavjud. |
| **2** | Loyiha bosqichi | Mas‘ul tayinlangan va hujjat/tizim loyihasi mavjud, lekin tasdiq yoki sinov yakunlanmagan. |
| **3** | Tasdiqlangan/pilot | Talab tasdiqlangan, resurs ajratilgan va pilot yoki cheklangan amaliyotda qo‘llanmoqda. |
| **4** | To‘liq operatsion | Jarayon bank bo‘ylab ishlaydi, dalillar, monitoring va rahbariyat hisoboti mavjud. |
| **5** | Tekshirilgan va takomillashuvchi | Mustaqil audit/validatsiyadan o‘tgan, kamchiliklar yopiladi va natija muntazam takomillashtiriladi. |

Manba: muallif ishlanmasi.

j-o‘lchovning normallashtirilgan balli quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$D_j = [\Sigma_i s_{ij} / (5 \cdot n_j)] \cdot 100,$

bu yerda $D_j$ - j-o‘lchovning 0-100 oralig‘idagi balli; $s_{ij}$ - tegishli indikatorning 0-5 balli; $n_j$ - j-o‘lchovdagi indikatorlar soni. Dastlabki teng og‘irlikli modelda umumiy transformatsion tayyorgarlik indeksi (TTI) quyidagicha hisoblanadi:

$TTI = \Sigma_j W_j D_j, \quad \Sigma_j W_j = 1, \quad W_j = 1/8.$

Teng og‘irlik modelning neytral boshlang‘ich variantidir. U o‘lchovlardan biriga oldindan subyektiv ustunlik bermaydi. Biroq yakuniy amaliy model uchun $W_j$ og‘irliklari bank nazorati, shariat, risk, moliya, IT va biznes mutaxassislaridan iborat ekspert paneli yordamida aniqlanishi, ekspertlar

kelishuvi Kendall W koeffitsiyenti orqali tekshirilishi va alternativ og‘irliklarda sezgirlik tahlili bajarilishi lozim.

**7-jadval. TTI natijasini dastlabki talqin qilish chegaralari**

| TTI | Tayyorgarlik darajasi | Boshqaruv qarori |
|---|---|---|
| **0-39** | **Tayyor emas** | Transformatsiya konsepsiyasini qayta ishlab chiqish va kritik institutsional bo‘shliqlarni yopish. |
| **40-59** | **Boshlang‘ich** | Tuzilma va hujjatlar shakllanmoqda; litsenziya topshirishdan oldin kompleks tuzatish dasturi zarur. |
| **60-74** | **Qisman tayyor** | Asosiy imkoniyatlar mavjud, biroq pilot, integratsiya, nazorat yoki kadrlar bo‘yicha sezilarli bo‘shliqlar bor. |
| **75-89** | **Yuqori** | Tizimlar ko‘p yo‘nalishda operatsion; maqsadli kamchiliklarni yopish va mustaqil validatsiya talab etiladi. |
| **90-100** | **To‘liq tayyor** | Kirish darvozasi ham bajarilgan bo‘lsa, litsenziya va bosqichli ishga tushirishga tayyorlik yuqori. |

Izoh: chegaralar konseptual-pilot xarakterga ega; ular empirik ma‘lumot va ekspert validatsiyasidan so‘ng aniqlashtiriladi.

**4.4. Majburiy litsenziya “kirish darvozasi”**

TTI yuqori bo‘lsa ham, milliy qonunchilikda bevosita talab qilingan kritik shartlardan biri bajarilmagan bank “litsenziyaga tayyor” deb tasniflanmaydi. Shu sababli kompozit indeksdan oldin G mantiqiy ko‘rsatkichi hisoblanadi. Agar oltita kritik shartning barchasi bajarilgan va dalil bilan tasdiqlangan bo‘lsa G=1, aks holda G=0. G=0 bo‘lganda TTI bank ichki bo‘shliqlarini ko‘rsatish uchun saqlanadi, lekin yakuniy xulosa “litsenziyaga tayyor emas” bo‘ladi.

**8-jadval. Kompensatsiyalanmaydigan kritik shartlar**

| № | Kritik shart | Minimal tasdiqlovchi dalil |
|---|---|---|
| **1** | Aksiyadorlar qarori va faoliyat turiga mos ustav | Vakolatli organ qarori va ustav hujjati |
| **2** | Islomiy moliya kengashi, maxsus bo‘linma va ichki shariat auditi | Tuzilma, nizomlar, shtat va tayinlash hujjatlari |
| **3** | Markaziy bank malaka talablariga mos mas‘ul rahbar | Kasbiy layoqat va halollik ma‘lumotlari hamda tasdiq yoki kelishuv |
| **4** | Uch yillik islomiy bank biznes-rejasi | Bozor, moliyalashtirish, mahsulot, prognoz va risk bo‘limlari mavjud tasdiqlangan reja |
| **5** | Alohida buxgalteriya hisobi va avtomatlashtirilgan bank tizimi imkoniyati | Sinov provodkalari, konfiguratsiya, hisobot va foydalanuvchi qabul sinovi protokoli |

| № | Kritik shart | Minimal tasdiqlovchi dalil |
|---|---|---|
| 6 | Barqaror moliyaviy holat va huquqiy to‘siqlarning yo‘qligi | Kapital/likvidlik ko‘rsatkichlari va nazorat organi bilan masalalar reyestri |

Manba: O‘RQ-1126 va Markaziy bankning 2026-yilgi litsenziyalash talablari asosida muallif ishlanmasi.

**4.5. Metodikani bank amaliyotida qo‘llash algoritmi**

Baholash bir martalik nazorat ro‘yxati emas, transformatsiya dasturining boshqaruv sikli sifatida qo‘llanishi lozim. Tavsiya etiladigan algoritm quyidagi yetti bosqichdan iborat:

1. Baholash ko‘lamini aniqlash. Bank islomiy darcha, parallel litsenziya yoki to‘liq konversiya modelidan qaysi birini tanlashini hujjatlashtiradi; tanlov aktivlar, mijozlar, kapital va vaqt bo‘yicha chegaralarni belgilaydi.
2. Ko‘p funksiyali guruh tuzish. Guruhga strategiya, yuridik xizmat, shariat, risk, komplayens, audit, moliya, axborot texnologiyalari, inson resurslari va biznes vakillari kiritiladi. Har bir indikator uchun dalil egasi belgilanadi.
3. Dalillar reyestrini shakllantirish. Siyosat va nizomlar bilan birga tizim konfiguratsiyasi, test natijasi, pilot tranzaksiya, audit izi va xodimlar kompetensiyasi bo‘yicha fayllar yagona reyestrga bog‘lanadi.
4. Kirish darvozasini tekshirish. Oltita kritik shart bo‘yicha “bajarilgan/bajarilmagan” xulosasi beriladi. Bajarilmagan shartlar litsenziya yo‘lining kritik ishlar ro‘yxatiga kiritiladi.
5. 36 indikatorni mustaqil ballash va kelishish. Dastlab funksional egalar ball beradi, so‘ng ikkinchi himoya chizig‘i dalillarni tekshiradi. Kelishmovchiliklar komissiya bayonnomasida asoslantiriladi.
6. Bo‘shliqlarni ustuvorlashtirish. Past ball, yuqori risk va kritik yo‘lga ta‘sir mezonlari bo‘yicha “ta‘sir x shoshilinchlik” matritsasi tuziladi; har bir tuzatish ishiga mas‘ul, muddat, budjet va yakuniy dalil biriktiriladi.
7. Qayta baholash va mustaqil validatsiya. Pilot yakunida ball qayta hisoblanadi, ichki audit yoki tashqi mutaxassis dalillarni tanlab tekshiradi va litsenziya dosyesi bilan metodika natijalari o‘rtasidagi izchillik tasdiqlanadi.

Baholash natijasini faqat bitta umumiy ball ko‘rinishida boshqaruvga taqdim etish yetarli emas. Sakkiz o‘lchovli radar diagrammasi yoki issiqlik xaritasi qaysi soha umumiy natijani cheklayotganini ko‘rsatadi; indikator darajasidagi dalillar bo‘shlig‘i reyestri esa amaliy choralarni belgilaydi. Bunda yuqori TTI marketing maqsadida “shariatga to‘liq muvofiqlik sertifikati” sifatida talqin qilinmasligi kerak. Indeks transformatsiyaga tayyorgarlikni o‘lchaydi, yakuniy shariat muvofiqligi esa vakolatli islomiy moliya kengashi, ichki va zarur hollarda tashqi audit orqali tasdiqlanadi.

**4.6. Metodikaning shartli bank misolida qo‘llanishi**

Quyidagi hisob-kitob real bankning empirik natijasi emas. U formulani, talqin chegaralarini va kirish darvozasi mantig‘ini ko‘rsatish uchun tuzilgan shartli “Bank A” ssenariysidir. Ballar tasodifiy o‘lchov natijasi sifatida emas, 6-jadvaldagi yetuklik holatlariga mos ssenariy shartlari sifatida berildi; barcha 36 indikator ballari quyida ochiq ko‘rsatiladi.

**9-jadval. Shartli “Bank A”ning 36 indikator bo‘yicha ochiq hisob-kitobi**

| Kod | Indikatorlar kesimidagi ballar | Yig‘indi | Maksimum | $D_j$ va daraja |
|---|---|---|---|---|
| **D1** | S1=4; S2=4; S3=4; S4=4; S5=4 | 20 | 25 | 80 / Yuqori |
| **D2** | G1=4; G2=4; G3=3; G4=3; G5=3 | 17 | 25 | 68 / Qisman tayyor |
| **D3** | P1=3; P2=3; P3=3; P4=3 | 12 | 20 | 60 / Qisman tayyor |

| Kod | Indikatorlar kesimidagi ballar | Yig‘indi | Maksimum | $D_j$ va daraja |
|---|---|---|---|---|
| **D4** | F1=3; F2=2; F3=3; F4=3; F5=2 | 13 | 25 | 52 / Boshlang‘ich |
| **D5** | R1=3; R2=3; R3=3; R4=4; R5=3 | 16 | 25 | 64 / Qisman tayyor |
| **D6** | H1=4; H2=3; H3=4; H4=3 | 14 | 20 | 70 / Qisman tayyor |
| **D7** | I1=3; I2=3; I3=2; I4=2 | 10 | 20 | 50 / Boshlang‘ich |
| **D8** | M1=4; M2=3; M3=4; M4=3 | 14 | 20 | 70 / Qisman tayyor |
| **TTI** | **D1-D8: 80; 68; 60; 52; 64; 70; 50; 70** | **514** | **8 × 100** | **64,25 / Qisman tayyor** |

Manba: 6-jadvaldagi shkala asosida muallif tuzgan shartli ssenariy; real bank ma‘lumotlari emas.

D4 o‘lchovi bo‘yicha ballarning dalil mantig‘i alohida tekshiriladi. F1=3: hisobvaraqlar rejasi tasdiqlangan va sinov provodkalari pilotda bajarilgan. F2=2: ABT konfiguratsiyasi loyihasi mavjud, biroq foydalanuvchi qabul sinovi yakunlanmagan. F3=3: mablag‘larni ajratish registri pilotda ishlamoqda. F4=3: kapital va investitsiya hisobvaraqlari siyosati tasdiqlangan hamda cheklangan ko‘lamda sinovdan o‘tgan. F5=2: likvidlik va favqulodda moliyalashtirish rejasi loyihasi mavjud, ammo stress-sinov yakunlanmagan. Shuning uchun D4=(3+2+3+3+2)/(5×5)×100=52 ball. Shu tartib 9-jadvaldagi qolgan o‘lchovlarga ham tatbiq etilgan.

Shartli Bank A oltita kritik shartdan beshtasini bajargan, biroq 8-jadvaldagi 5-shart - alohida buxgalteriya hisobi va avtomatlashtirilgan bank tizimining tayyorligi - F1 va F2 bo‘yicha ishlar yakunlanmagani sababli bajarilmagan deb olinadi. Shuning uchun G=0. Natijaviy xulosa: TTI=64,25 bo‘yicha bank “qisman tayyor”, ammo “litsenziyaga tayyor emas”. Misol kompozit ball kritik huquqiy-texnologik bo‘shliqni kompensatsiya qilmasligini ko‘rsatadi. Ushbu ssenariy modelning empirik validatsiyasi, og‘irliklarning ekspert tasdig‘i yoki talqin chegaralarining statistik asoslanganligi sifatida qaralmaydi.

**4.7. Bank hajmi va murakkabligiga ko‘ra proporsional qo‘llash**

36 indikatorning barchasi mazmuniy ramka sifatida saqlanadi, biroq talab qilinadigan dalilning chuqurligi, tekshiruv ko‘lami va monitoring chastotasi bankning operatsion murakkabligiga mutanosib belgilanadi. Buni bir xil mezonda aniqlash uchun muallif 4-12 ball oralig‘idagi operatsion murakkablik indeksini (OMI) taklif etadi. To‘rtta komponent hisobot sanasidagi holat bo‘yicha 1-3 ball oladi: A - bank aktivlarining tizim jami aktivlaridagi ulushi (1 ball: 1 foizgacha; 2 ball: 1 foizdan yuqori, 5 foizgacha; 3 ball: 5 foizdan yuqori); B - transformatsiyaga jalb etilgan filiallar soni (10 tagacha; 11-50 ta; 50 tadan ko‘p); P - rejalashtirilgan islomiy mahsulotlar soni (1-2 ta; 3-5 ta; 6 ta va undan ko‘p); T - kanal va tizim integratsiyalari soni (1-2 ta; 3-5 ta; 6 ta va undan ko‘p). OMI=A+B+P+T.

OMI 4 dan 12 gacha bo‘lgan to‘qqizta butun qiymatni qabul qiladi. Konseptual bosqichda ushbu diapazon uchta teng kenglikdagi sinfga ajratildi: 4-6, 7-9 va 10-12; har bir sinf uchta butun qiymatni qamrab oladi. Teng oraliq qoidasi empirik ma‘lumot mavjud bo‘lmagan sharoitda chegaralarni natijaga qarab keyinchalik o‘zgartirishni cheklovchi shaffof boshlang‘ich qarordir. Bu matematik-konstruktiv asos statistik validatsiya o‘rnini bosmaydi: ekspert baholari va bank pilotlari taqsimoti olingach, chegaralar qayta kalibrlanishi mumkin. Aktiv ulushi ochiq bank statistikasi asosida, B, P va T esa tasdiqlangan transformatsiya ko‘lami asosida hisoblanadi. Proporsionallik olti kritik litsenziya shartini yumshatmaydi va shariat muvofiqligi talabini kamaytirmaydi.

**10-jadval. Operatsion murakkablik indeksi bo‘yicha proporsional qo‘llash**

| Bank profili | OMI | Dalil va ballash ko‘lami | Monitoring | Validatsiya |
|---|---|---|---|---|

| Bank profili | OMI | Dalil va ballash ko‘lami | Monitoring | Validatsiya |
|---|---|---|---|---|
| Cheklangan murakkablik | **4-6** | 36 indikator; kam sonli mahsulot va kanal bo‘yicha ixcham dalillar reyestri | Har chorakda va muhim bosqich yakunida | Kritik dalillarni tanlama asosida ichki audit yoki tashqi mutaxassis tekshiradi |
| O‘rta murakkablik | **7-9** | Mahsulot va funksiya egalari kesimida to‘liq dalil paketi; integratsiya va qabul sinovlari | Oyma-oy loyiha nazorati; har chorakda TTI | Ikkinchi himoya chizig‘i va pilot yakunida mustaqil tekshiruv |
| Yirik yoki ekotizimli | **10-12** | Biznes birligi, filial, kanal va tizim kesimida segmentlangan ballash; ssenariy va stress-sinovlar | Doimiy boshqaruv paneli; oyma-oy TTI | Ichki audit, tashqi mutaxassis va tizim bo‘yicha kengaytirilgan validatsiya |

Manba: AAOIFI GS 23 dagi proporsionallik mantig‘i va muallifning pilot OMI taklifi asosida tuzilgan; chegaralar rasmiy bank tasnifi emas.

Bank A ssenariysini OMI bilan bog‘lash uchun bank aktivlarining tizim jami aktivlaridagi ulushi 2,8 foiz (A=2), transformatsiyaga 28 ta filial jalb qilingan (B=2), 4 ta islomiy mahsulot rejalashtirilgan (P=2) va 5 ta kanal yoki tizim integratsiyasi mavjud (T=2), deb faraz qilinadi. Shunda OMI=2+2+2+2=8 bo‘lib, bank o‘rta murakkablik sinfiga kiradi. Bank A bo‘yicha qo‘shma talqin TTI=64,25; G=0; OMI=8 ko‘rinishidadir: bank qisman tayyor, litsenziyaga tayyor emas va transformatsiya o‘rta murakkablik profilida boshqarilishi kerak. 10-jadvalga muvofiq, mahsulot hamda funksiya egalari kesimida to‘liq dalil paketi shakllantiriladi, loyiha oyma-oy nazorat qilinadi, TTI har chorakda qayta hisoblanadi, ikkinchi himoya chizig‘i va pilot yakunida mustaqil tekshiruv o‘tkaziladi. A, B, P va T qiymatlari ham real bank ma‘lumotlari emas, balki metodikani ko‘rsatish uchun berilgan shartli ssenariydir.

Olti kritik shartga “tatbiq etilmaydi” javobi berilmaydi. Qolgan indikatorlardan birini baholash ko‘lamidan chiqarish faqat tanlangan transformatsiya modeli ushbu faoliyatni obyektiv ravishda qamramasa, sabab yozma asoslantirilsa va indeks maxrajiga kiritilgan o‘zgarish ochiq ko‘rsatilsa mumkin. Bu qoida kichik banklarda resurs yukini kamaytiradi, biroq baholashning shaffofligi va taqqoslanuvchanligini saqlaydi.

**4.8. Ilmiy va amaliy ahamiyat**

Ilmiy ahamiyat 2-bo‘limda aniqlangan birinchi bo‘shliq bilan bevosita bog‘liq. Avvalgi ishlar transformatsiya to‘siqlari, manfaatdor tomonlar va ayrim funksiyalarni alohida yoritgan. Taklif etilgan model ushbu tarqoq omillarni sakkiz o‘lchov va 36 dalilli indikatorga birlashtiradi. Shu orqali bankning ichki tayyorgarligini yagona konstruktda baholash uchun metodik asos yaratiladi.

Ikkinchi ilmiy hissa inson omili va natijaviy ko‘rsatkichlarning yakka holda talqin qilinishi bilan bog‘liq bo‘shliqni to‘ldiradi. D6 o‘lchovi xodimlar tayyorgarligini baholaydi, lekin u litsenziya, hisob, risk va IT yo‘nalishlaridan ajratilmaydi. Barcha sakkiz o‘lchov TTI tarkibida birgalikda hisoblanadi. Majburiy shartlar esa yuqori umumiy ball bilan yopib yuborilmasligi uchun alohida kirish darvozasida tekshiriladi.

Uchinchi ilmiy hissa milliy moslashtirish bo‘shlig‘iga javob beradi. Korpusdagi mahalliy akademik ishlar O‘RQ-1126 dan oldin chop etilgan, xalqaro va xorijiy ramkalar esa O‘zbekistonning 2026-yilgi litsenziya minimumini to‘liq aks ettirmaydi. Model yangi qonun va Markaziy bank talablarini oltita kompensatsiyalanmaydigan shart, dalil turlari va bank darajasidagi indikatorlar bilan bog‘laydi. Bu hissa nazariy-metodik taklif bo‘lib, uning empirik ustunligi mazkur maqolada isbotlangan deb da‘vo qilinmaydi.

Amaliy nuqtai nazardan model kuzatuv kengashi va boshqaruv uchun “litsenziyaga qachon topshirish mumkin?”, “qaysi bo‘shliq ishga tushirish riskini oshiradi?” va “budjet qaysi yo‘nalishga ustuvor ajratilishi kerak?” degan savollarga strukturalangan javob beradi. Markaziy bank uchun u banklar tayyorgarligini yagona til va dalil turlari orqali muhokama qilish imkonini yaratishi mumkin. Ta‘lim va tadqiqot muassasalari uchun esa indikatorlar ekspert so‘rovnomasi, bank xodimlari anketasi va holat tahlili dizaynini ishlab chiqish uchun tayanch bo‘ladi.

Modelning cheklovlari ham mavjud. Maqolada real bank ballanmagan; 9-jadvaldagi 36 indikator hisobi va Bank A uchun OMI=8 natijasi faqat shartli ssenariydir. Manbalar maqsadli korpus sifatida tanlangan; dastlabki qidiruv natijalari soni, chiqarilgan manbalar jurnali va PRISMA oqimi mavjud emas. Shu sababli 18 ta birlik tizimli adabiyot sharhining to‘liq qamrovi sifatida talqin qilinmaydi. Kontent-tahlilni bitta kodlovchi bajargani sababli Cohen kappa hisoblanmadi va qoidaviy audit individual talqin ta‘sirini to‘liq bartaraf etmadi. Indikator og‘irliklari ekspertlar bilan validatsiya qilinmagan. TTI chegaralari pilot xususiyatga ega; OMI uchun 4-6, 7-9 va 10-12 oraliqlari teng kenglik tamoyili bilan shaffof asoslangan bo‘lsa-da, empirik kalibrlanmagan va rasmiy bank tasnifi hisoblanmaydi. Qonunchilik va xalqaro standartlar rivojlanishda davom etgani uchun indikatorlar davriy yangilanadi. Keyingi tadqiqotda qayta takrorlanadigan qidiruv protokoli va PRISMA oqimi tuzilishi; qoplanish xavfi yuqori G3/P3 va G4/G5/R5 juftliklarini ham qamragan kamida 10 indikator mustaqil ikkinchi kodlovchi tomonidan qayta kodlanib, foizli kelishuv va Cohen kappa hisoblanishi lozim. Shuningdek, 15-25 nafar regulyator, bank, shariat, audit, moliya va IT mutaxassisidan Delphi-AHP ma‘lumotlari olinishi; 3-5 bankda anonim pilot baholash; ichki muvofiqlik uchun Cronbach alfa; ekspertlar kelishuvi uchun Kendall W; konstrukt tuzilmasi uchun eksplorativ yoki konfirmator faktor tahlili, og‘irliklarga nisbatan sezgirlik tahlili va OMI chegaralarini empirik qayta kalibrlash o‘tkazilishi maqsadga muvofiq.

## 5. XULOSA VA TAKLIFLAR

O‘zbekistonda islomiy bank faoliyatining huquqiy asoslari yaratilishi tijorat banklari oldiga litsenziyani olishdan kengroq vazifani qo‘ymoqda: bank yangi faoliyatni shariatga muvofiq, moliyaviy barqaror, texnologik uzluksiz va mijoz uchun tushunarli tarzda amalga oshira olishi kerak. Tadqiqot natijasida transformatsion tayyorgarlikning sakkiz o‘lchovi va 36 diagnostik indikatoridan iborat metodik ramka ishlab chiqildi.

Birinchi ilmiy xulosa shuki, huquqiy tayyorgarlik transformatsiyaning faqat kirish shartidir; operatsion tayyorgarlik mahsulot, hisob, risk, IT va inson kapitalining o‘zaro muvofiqligini talab qiladi. Ikkinchi xulosa - shariat boshqaruvi alohida kengash tuzish bilan tugamaydi, uning qarorlari mahsulot yaratish, risk nazorati, audit, daromadni tozalash va hisobot jarayonlariga integratsiya qilinishi lozim. Uchinchi xulosa - kompozit indeksning kompensatsiya muammosi sababli majburiy litsenziya talablari alohida “kirish darvozasi” orqali tekshirilishi zarur. Shartli Bank A misolida TTI=64,25, G=0 va OMI=8 natijalarining birgalikdagi talqini bank qisman tayyor, litsenziyaga tayyor emas hamda o‘rta murakkablik profilida boshqarilishi kerakligini ko‘rsatdi. To‘rtinchi xulosa - bank murakkabligi OMI orqali miqdoriy ajratilib, dalil va tekshiruv chuqurligini o‘zgartirishi mumkin, ammo kritik litsenziya hamda shariat muvofiqligi shartlarini bekor qilmaydi.

Banklar uchun quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

- transformatsiya boshlanishidan oldin 36 indikator bo‘yicha bazaviy diagnostika o‘tkazish va dalillar reyestrini shakllantirish;
- aksiyadorlar qarori, shariat boshqaruvi, mas‘ul rahbar, uch yillik biznes-reja, alohida hisob/ABT va moliyaviy barqarorlikni kritik yo‘l shartlari sifatida boshqarish;
- IT tizimini faqat hisob moduli sifatida emas, shartnomaning to‘liq hayotiy sikli, aktiv egaligi, audit izi va regulyativ hisobotni qo‘llovchi platforma sifatida test qilish;

- xodimlar tayyorgarligini sertifikatlar soni bilan emas, rolga xos bilim, amaliy keys, rahbar ko‘magi va o‘zgarishga ochiqlik orqali baholash;
- TTI natijasini har chorakda qayta hisoblash, past balli indikatorlarni loyiha risk reyestri va budjet bilan bog‘lash;
- banklarda dalil va monitoring ko‘lamini OMI bo‘yicha operatsion murakkablikka mutanosiblashtirish, biroq olti kritik shartni to‘liq saqlash;
- yakuniy og‘irlik, TTI talqin chegaralari va OMI sinflarini ekspert validatsiyasi hamda banklar pilot ma‘lumotlari asosida aniqlashtirish.

Shunday qilib, taklif etilgan yondashuv litsenziya hujjatlari ro‘yxatini bankning amaliy transformatsiya qobiliyatini ko‘rsatuvchi boshqaruv vositasiga aylantiradi. U keyingi empirik maqolada O‘zbekiston tijorat banklarining transformatsion tayyorgarlik indeksini ekspert baholash asosida ishlab chiqish va sinash uchun nazariy-metodik poydevor yaratadi.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abusloum, M. A. S., Islam, R., & Kabir, S. M. H. (2024). Impacts of climate for change, process of change and openness towards change on employees’ readiness to transform conventional banking into Islamic banking system in Libya. Journal of Islamic Accounting and Business Research. https://doi.org/10.1108/JIABR-06-2023-0187
2. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions. (2024). GS 1 (Revised 2024): Shari’ah governance framework; GS 9: Shari’ah compliance function; GS 11: Internal Shari’ah audit. https://aaoifi.com/issued-standards-2/?lang=en
3. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions. (2025). GS 23: Application of Shari’ah governance principles to Islamic finance windows. https://aaoifi.com/announcement/the-aaoifi-governance-and-ethics-board-ageb-issues-aaoifi-governance-standard-gs-23-application-of-shariah-governance-principles-to-islamic-finance-windows/?lang=en
4. Afrida, Y., Rivai, H. A., Syahrul, L., & Lukito, H. (2024). Readiness to change in Islamic banking: The significance of adaptability and Islamic work ethics. Journal of Islamic Marketing, 15(12), 3445-3463. https://doi.org/10.1108/JIMA-11-2023-0357
5. Arshad, M. U., Yusoff, M. E., & Tahir, M. S. (2016). Issues in transformation from conventional banking to Islamic banking. International Journal of Economics and Financial Issues, 6(S3), 220-224. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/363614
6. Bank Negara Malaysia. (2019). Shariah governance policy document. https://www.bnm.gov.my/documents/20124/761679/Shariah%2BGovernance%2BPolicy%2BDocument%2B2019.pdf/19627b28-f7c9-6141-48ab-bcca4dd2b324?t=1590724860400
7. Baydaulet, Y. A. (2019). Islomiy moliya asoslari (B. Jo‘rayev, tarj.; H. Hasanov, umumiy tahrir). O‘zbekiston NMIU. https://muslim.uz/uz/e/post/26807-islomiy-moliya-asoslari-kitobi-nashr-etildi
8. Islamic Financial Services Board. (2009). IFSB-10: Guiding principles on Shari’ah governance systems for institutions offering Islamic financial services. https://www.ifsb.org/standards-page/
9. Islamic Financial Services Board. (2015). IFSB-17: Core principles for Islamic finance regulation (banking segment). https://www.ifsb.org/core-principles/
10. Islamic Financial Services Board. (2023). IFSB-30: Revised guiding principles on corporate governance for institutions offering Islamic financial services (banking segment). https://www.ifsb.org/wp-content/uploads/2024/01/IFSB-30-Revised-Guiding-Principles-on-Corporate-Governance-for-IIFS.pdf
11. Jiyanov, O‘., & Eraliyeva, N. (2024). Islom banklari faoliyatiga oid ilmiy adabiyotlar tahlili. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2(3), 31-38. https://doi.org/10.60078/2992-877X-2024-vol2-iss3-pp31-38

12. Krippendorff, K. (2018). Content analysis: An introduction to its methodology (4th ed.). SAGE Publications.
13. Munda, G., & Nardo, M. (2005). Non-compensatory composite indicators for ranking countries: A defensible setting. EUR 21833 EN. European Commission, Joint Research Centre. https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC32435/EUR%2021833%20EN.pdf
14. OECD & European Union. (2008). Handbook on constructing composite indicators: Methodology and user guide. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264043466-en
15. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2026a). Bank faoliyatiga ruxsat berish tartibi va shartlari to‘g‘risidagi nizomga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqida, 2026-yil 23-iyundagi 19/2-son qaror (ro‘yxat raqami 3252-7, 20.07.2026). https://lex.uz/pdffile/-8339242
16. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2026b). Mikromoliya tashkiloti va bank faoliyatini o‘zgartirish tartibi to‘g‘risidagi nizomga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqida, 2026-yil 7-iyuldagi 20/2-son qaror (ro‘yxat raqami 3656-1, 04.08.2026). https://www.lex.uz/pdffile/8371820
17. O‘zbekiston Respublikasi. (2026). O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga O‘zbekistonda islomiy bank faoliyatini joriy etishga qaratilgan qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risida, O‘RQ-1126-son, 27-mart 2026-yil. https://lex.uz/docs/-8099403
18. Rafay, A., & Sadiq, R. (2015). Problems and issues in transformation from conventional banking to Islamic banking: Literature review for the need of a comprehensive framework for a smooth change. City University Research Journal, 5(2), 315-326. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2626669
19. Rahmawati, Y., Ihsan, D. N., Amelia, E., & Al Arif, M. N. R. (2024). Conversion into full-fledge Islamic banks and its impact on asset: Evidence from Indonesian Islamic banking industry. International Journal of Professional Business Review, 9(4), e04621. https://doi.org/10.26668/businessreview/2024.v9i4.4621
20. Sani, S., Sharofiddin, A., & Abubakar, M. (2023). Regulating the conversion of conventional banks to Islamic: The 4 Quadrants Conversion (4-QC) Framework. Journal of Central Banking Law and Institutions, 2(2), 327-346. https://doi.org/10.21098/jcli.v2i2.158
21. Saudi Central Bank. (2020). Shariah governance framework for local banks operating in Saudi Arabia. https://rulebook.sama.gov.sa/en/shariah-governance-framework-local-banks-operating-saudi-arabia
22. Turaboyev, I. Q. (2021). O‘zbekiston Respublikasida islom moliyasining huquqiy asoslarini yaratish masalalari. Yurisprudensiya, maxsus son, I qism, 24-28. https://jurisprudence.tsul.uz/wp-content/uploads/2022/08/Turaboyev-Ixtiyorjon-Qobilovich-1.pdf
23. United Nations Development Programme. (2020). Landscaping analysis of Islamic finance instruments in Uzbekistan. https://www.undp.org/uzbekistan/publications/landscaping-analysis-islamic-finance-instruments-uzbekistan